

Psikalaniz Kuramının Yükselen Hermenötik Değeri

Hasan KAPLAN*

Abstract

Sigmund Freud and his theory of psychoanalysis have been going under the intensive scientific inquisitions for many decades and it appears that this will last for many decades to come. Providing a brief overview of the development of the psychoanalytic theory and the debates for and against it, this paper tries to bring attentions to the psychoanalysis as an interpretative enterprise. Drawing on the recent trend in the Continental philosophy, it argues that even though it has lost its popularity in academic psychology, psychoanalysis has been gaining a new recognition in Humanities as an art of interoperation. In this context, the value of psychoanalysis as “hermeneutics of suspicion” is discussed.

Key Words: Freud, Psychoanalysis, Hermeneutics, Interpretation, Hermeneutics of Suspicion, Religion, Karl Popper, Jurgen Habermas, Paul Riceour.

I. Giriř

Sigmund Freud (1856-1939), 2006 yılında doğumunun 150. yıldönümü münasebetiyle dünya çapında çeşitli etkinliklerle entelektüel çevrelerce anıldı ve arkasında bıraktığı büyük klasik miras; yani psikanaliz, bir kez daha gözden geçirildi. Takriben son otuz-kırk yıldır Freud ve ortaya attığı psikanaliz kuramı dozu gittikçe artan bir eleştiriye tabii tutulmaktadır; öyle ki, bu eleştirilerden etkilenen Amerikan Kongre Kütüphanesi (*Library of the Congress*) Freud’un hayatı ve çalışmalarını konu edinen sergiye ev sahipliği yapmayı bir süre reddetmiştir¹. Bundan

* **Yrd. Doç. Dr.**, C.O.M.Ü., İlahiyat Fakültesi, e-mail: htkaplan@gmail.com

1 Söz konusu sergi 1998 yılında “Conflict and Culture” başlığıyla gerçekleşmiştir.

da öte, bu tartışmalar ışığında *Time* dergisi “Freud Öldü mü?” diye ilginç bir kapak bile yapmıştı.² Freud taraftarları ve Freud karşıtları arasında sürüp giden bu tartışmalara bir katkı olması ümidiyle bu makalede Freud ve teorisi psikanalizin kısa ve genel bir değerlendirmesi yapılarak psikanalizin bilim camiasında popülaritesini kaybetmesine rağmen, neden ve nasıl felsefe, teoloji, etik ve estetik gibi beşeri bilimlerde hala ilgi odağı olmaya devam ettiği irdelenecektir.

II. Freud ve Psikanalizin Macerası

Time dergisinin kapaklaştırdığı soruyu bir kez daha tekrarlayalım; Freud gerçekten *öldü mü*? Geçen yetmiş küsur yılın Freud’un bedenini çürütüp toprak ettiği tartışılmaz bir gerçek; fakat aynı sürenin Freud’dan miras kalan ve popüler kültüre kadar nüfuz eden bazı kuram ve kavramları *çürütebildiğini* söylemek mümkün mu acaba? Ya da Freud tarihsel olarak eskiyip tarihin derinliklerine gömüldükçe, acaba daha da kökleşip yeni meyveler mi veriyor?

Freud’un düşüncelerinin akademik dünyada bilimsellik bakımından tartışılır olduğu ve psikanalizin de bir terapi yöntemi olarak artık eski popülaritesini ve fonksiyonunu yitirmiş olduğu bir veri olarak karşımızda durmaktadır. Fakat günümüzde psikanaliz, bilimsel bir kuram ve terapi tekniği olmaktan öte—şüphesiz bir dereceye kadar hâlâ psikoterapik fayda ve katkılarını yok saymak imkansızdır—; daha çok bir *yorumlama sanatı* olarak mitoloji, edebiyat, sanat, antropoloji, felsefe ve teoloji gibi alanlarda yeni bir ivme ve geçerlilik kazanmakta olduğunu da görmezlikten gelemeyiz.³ Öyleyse bu bağlamda önemli soru şudur: Bilimsellik bakımından tartışılır bir konumda olmasına rağmen, psikanalizi psikoloji dışındaki diğer disiplinler için cazip kılan özellik nedir? Bu sorunun cevabını aramak için psikanalizin tarih sahnesine çıkış sürecine ve zamanın entelektüel konjonktürüne ana hatlarıyla göz atmak yerinde olacaktır.

A. Bilinçdışından Psikanalize Yol Bulmak

İnsanlık, genel olarak tarih boyunca kendini *bilinçli / akıllı* bir varlık olarak kabul edip, diğer varlıklardan üstün görmüştür. Hem felsefede, hem

2 Donald L. Carveth, “Sigmund Freud Today: What Are His Enduring Contributions?” Lecture presented to The Oraynu Congregation for Humanistic Judaism (October 22nd, 2006).

3 Brian A. Farrell, *The Standing of Psychoanalysis*, Oxford University Press, Oxford and New York: 1981, 195.

de bir çok dini öğretide insanın kendine ayırdığı bu seçkin konum ve algı; Reform ve Rönesans hareketiyle Batı'da bir ivme kazanmış, Hümanizmin öncülleri olan rasyonalizm ve özgürleşme ile şekillenen Aydınlanma ile tahkim edilmiş; Descartes, Leibnitz, Kant ve Hegel gibi birçok düşünürün vurgusuyla da bilimsellik ve Modernite olarak son bir kaç yüzyıla damgasını vurarak hâlâ etkisini sürdürmektedir.⁴ Bu sürecin ürünü diyebileceğimiz psikoloji biliminin de uzun süre öncelikli-hatta belki tek- ilgi alanı "insan bilinci" idi.

Dikkatlerin insanın rasyonel boyutu üzerine yoğunlaştığı bir zamanda, insan doğasının görünmeyen, karanlık, irrasyonel boyutu; başka bir deyişle bilinçdışı boyutu yirminci yüzyılın başlarında ilk kez Freud tarafından gündeme getirilecekti. Burada şunu da ifade etmek yerinde olacaktır: *Bilinçdışı* Freud'dan çok daha önceleri edebi, felsefi ve dini literatürde kullanılan bir kavramdır. Örneğin, bilinçdışı Hinduizm'in kutsal metinleri Vedalar'da⁵, Kabala literatüründe⁶, Shakspeare'in oyunlarında⁷, Spinoza, Leibnitz, Schopenhauer ve Nietzsche gibi filozofların eserlerinde⁸ bir tema olarak işlenmiştir. Freud'u bütün bunlardan farklı kılan şey onun yaptığı vurgu ve epistemik kodlamasıdır: Nasıl ki; Kopernik dünyanın evrenin merkezinde olmadığını, Charles Darwin insanın özel ve üstün bir yaratık olmayıp, hayvandan türediğini iddia ederek insanlığın alışıl gelmiş benmerkezci anlayışını altüst ettiyse, Sigmund Freud da binlerce yıldır kendini bilinçli, rasyonel ve irade sahibi bir varlık olma özelliğinden dolayı diğer varlıklardan üstüm gören insanın, aslında *irrasyonel* bir varlık olup, iradesinin kendisinin de farkında olmadığı örtülü *bilinçdışı* güdülerin etkisi altında olduğunu ortaya atarak insanların kendi gerçeklikleri hakkındaki anlayışlarını radikal bir şekilde değiştirmiştir.⁹ Burada yakıcı soru şudur: Nasıl oluyor da aslında fanatik bir rasyonalist olan, Aydınlanma felsefesinin

4 Bkz. Friedrich Seifert, *Die Wissenschaft Wende in der Gegenwart*, Munich, 1930.

5 Charles N. Alexander, "Growth of Higher Stages of Consciousness: Maharishi's Vedic Psychology of Human Development," *Higher Stages of Human Development. Perspectives on Human Growth*, Eds. Charles N. Alexander and Ellen J. Langer, Oxford University Press; New York, 1991, 295-319.

6 Sanford Drob, "Freud and the Chasidim: Redeeming The Jewish Soul of Psychoanalysis", *Jewish Review* 3:1, 1989.

7 Melvin D. Faber, *The Design Within: Psychoanalytic Approaches to Shakespeare*, Science House, New York, 1970.

8 Bkz. Henri F. Ellenberger, *The Discovery Of The Unconscious: The History And Evolution Of Dynamic Psychiatry*, Basic Books, 1981.

9 John F. Kihlstrom, "Is Freud still alive? Freud's influence on psychology has been that of a dead weight", In, *Hilgard's Introduction to Psychology*, Eds.: R. Atkinson, R. Atkinson, E. Smith, D. Bem, & S. Nolen-Hoeksema 13th Ed., Harcourt Brace Jovanovich, New York, 481.

de çok sadık bir mümini diyebileceğimiz Freud, insanın *irrasyonel* olduğunu ileri sürebiliyordu?

Freud'u insan doğasının gözden kaçan bu karanlık, irrasyonel ve bilinçdışı yönüyle yüzleştirmeye zorlayan faktör onun hastalarıydı. Psikanaliz, özünde Freud ve meslektaşı Josef Breuer'un klinik çalışmaları sonucunda ortaya çıkmış terapi metotlarından biridir. Freud'un hekim olarak çalışmaya başladığı dönemde en popüler psikolojik rahatsızlıklardan biri *histeri* hastalığı idi. Dönemin medikal anlayışının zıddına ilk kez Fransız nörolog Jean Charcot (1825-1893) bir çok histeri belirtisinin anatomik değil psikolojik sebeplerden kaynaklandığını keşfetmiş, tedavisi için de yine psikolojik telkine dayanan *hipnoz* yöntemini geliştirmiş; ancak kısmî bir başarı elde edebilmiş idi. Fransa'da bir süre Jean Charcot'la birlikte çalışan ve ondan *hipnoz* yöntemini öğrenen Freud, Viyana'ya döndüğünde, meslektaşı Josef Breuer ile birlikte onun hastası Anna O. üzerine hipnoz yöntemini uygulayarak çalışmaya başlar. Hasta, hipnoz halinde çocukluk anılarını hatırlarken histeri belirtilerinin hangi dramatik olayla ilgili olarak başladığı da ortaya çıkar. Hasta bu unutulmuş olayı hatırlayınca hastalık belirtileri kaybolur ve Anna O. iyileşir. Bu klinik vakadan hareketle, Freud ve Breuer histeri semptomlarının aslında bir kısım duygu yüklü hatıraları bilinçdışında tutmanın kılık değiştirmiş (*disguised*) hali olduğunu ileri sürer. Bu hatıraların üstü açılınca, kişide birikmiş ve bastırılmış duyguların dışa çıktığı bir terapötik boşalma ve rahatlama (*catharsis*) meydana gelir¹⁰.

İşte psikanalizin —hem bilimsel bir kuram, hem bir terapi yöntemi, hem de yorumlama sanatı olarak tarih sahnesine çıktığı vaka ve durum bu olaydır. Freud bundan sonra bu ana temel üzerine, basta *bilinçdışı* teorisi olmak üzere çeşitli kuramlar inşa edecek¹¹ ve teorisini sadece klinik vakalar

10 Sigmund Freud & Joseph Breuer, "Studies on Hysteria," (Trans. & Ed., James Strachey) *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol.2. Norton, New York, 1976.

11 Freud, bu ilk klinik vakadan başlayarak hayatı boyunca edindiği benzer deneyimler doğrultusunda teorisini sürekli yenileyip, geliştirmiştir; örneğin Freud, zamanla hipnoz yönteminin ilk etapta hastalık belirtilerini yok etse de, hastalığı yok etmediğini görür ve bir süre sonra hipnoz yöntemini tamamen terk eder. Tedavinin daha etkili olması için hastanın bu eski hatıraları normal uyanık haldeyken hatırlayıp ("serbest çağrışım" / free association) yüzleşmesi gerektiğini ileri sürer. Freud, bazı hastaların zaman zaman bu yöneme de direndiğini ve bazı olayları hatırlamaktan kaçındıklarını müşahade eder. Bu durumda Freud yine teorisini yeniler ve önemli bir açılım yaparak hastanın direncini de bir semptom olarak değerlendiren, problem hakkında önemli ipuçları taşıdığını, bir şeylerin "bastırıldığı" (repression) fark eder. Psikanaliz; işte bütün bu ipuçlarını iyi değerlendirip, semptomlar arkasındaki gizli anlamı çözebilme sanatıdır.

için değil, insanların gündelik normal davranışları dahil, rüyalar, mitoloji, din, edebiyat ve sanat gibi geniş alanlara uygulayacaktır. Örneğin rüyaların, masalların ve dini sembol ve ritüellerin de tıpkı histeri semptomları gibi gizli anlamlar taşıdığını iddia edecektir. İşte bu açıdan bu çalışmada bilinçdışı kavramı psikanaliz kuramının temel taşı olarak daha detaylı analizi hak ediyor.

B. Freud: Bilinçdışını Bilincin Alanına Sokmak

Freud'a göre insanın ruh dünyası üç katmandan oluşur: *bilinç*, *önbilinç*, ve *bilinçdışı* (bazen alt-bilinç ya da bilinçaltı olarak da ifade edilir)¹². Bilincin insan zihninin çok az bir kısmını oluşturduğunu iddia eden Freud, bu tezine paralel olarak kendi düşünce siteminde de bilince sınırlı bir yer vererek çalışmalarında daha çok *bilinçdışı* üzerine yoğunlaşır. Genellikle bir buzdağına benzetilen Freud'un bu klasik topografik modelinde zihinsel aktivitelerin büyük bir kısmı zihnin görünmeyen, ulaşılmaz, zor, aşağı bölgelerinde kalır. Freud, insanın bilinci dışında olan bu karanlık boyutunu sınır tanımayarak haz peşinde koşan (*pleasure principle*), vahşi ve bencil içgüdülerin kaynağı bir kazana benzetir. Ona göre, medenî hayat bu vahşi ve bencil doğayı terbiye edip, törpüler. Her insan çocukluk döneminde toplumun yaptırım ve standartlarını içselleştirdiği için içgüdülerini bir noktaya kadar dizginler; ama Freud'a göre bu terbiye süreci hiçbir zaman tamamlanmış olarak düşünülmemelidir. İçgüdüler yasaklanıp engellense de var olmaya devam ederler ve sonunda bir şekilde çeşitli kanallar bularak kendilerini dışarı vururlar. Bundan dolayı içgüdülerle toplumsal yaptırımlar (değer ve standartlar) arasında sürekli devam eden bir iç kavga söz konusudur. Sonuç olarak; birey, kendi iç dünyasında; ama bazen kendisinin dahi farkında olmadığı çelişkiler yaşar. Bu *bastırılmış* ya da *sansür edilmiş* arzular kaybolan ya da unutulmuş bir bilgi ya da deneyim değil sadece *bilinç seviyesine ulaşılmazına izin verilmeyen bir mental içeriktir*.

Bilinçdışının içeriği her ne kadar sürekli olarak bastırılrsa da bu sonsuza kadar devam etmez; dolayısı ile bilinçdışında tutulan bu içerik zaman

12 Freud, 1920 li yıllarda bu teorisini yenileyerek Eflatunun üç boyutlu ruh görüşüne benzer bir teori geliştirmiştir. Bu yeni yapıya göre kişilik İd, Ego ve Süperego olmak üzere üç bölümden oluşur. İd insanın biyolojik boyutunu yani temel içgüdülerimizi, bastırıp bilinçdışına ittiğimiz arzu ve isteklerimizi temsil eder ve kişiliğimizin % 90 ını oluşturur. Süperego insanın sosyol boyutunu ve içselleştirdiğimiz kültürel değer, gelenek ve inançlarımızı temsil eder. Ego ise insanın psikolojik boyutu olup kişiliğimizin bu iki gücü arasında denge teşkil eden iradeyi temsil eder.

zaman saptırılmış bir şekilde rüya, dil sürçmeleri, hata, unutkanlık, kaza ve nevrotik semptomlar olarak kendini dışa vurur. Mesela şeker ya da tatlı bir nesneyi aşırı derecede arzulamak, cinselliğe olan bastırılmış arzunun sembolik bir ifadesi olarak görülebilir. Aynı şekilde, sıradan bir kaza olayı kişinin yasaklanmış bir düşünce ya da fiilden dolayı kendini cezalandırma arzusu olarak yorumlanabilir¹³.

C. Psikanalizin Bilimsel Tutarlılık Açısından Tenkidi

Freud, düşüncesinin belkemiğini oluşturan *bilinçdışı* tezinden hareketle edindiği klinik deneyimler ışığında *rüyaların yorumu*, *çocukların cinselliği*, *psiko-cinsel gelişim*, ve *Oedipal/ Elektra kompleks* gibi çeşitli teoriler geliştirmiştir. Freud'un bu tezleri ve ortaya attığı birçok düşünce hem kendi zamanında hem de o zamandan günümüze kadar sürekli eleştirilip, tartışıla gelmiştir. Ama bu eleştiriler içerisinde belki de en hassas ve en önemli olanı Freud'un çalışmalarının ve yarattığı psikanaliz kuramının ne derece bilimsel olduğu konusudur. Freud her ne kadar çalışmalarının bilimsel olduğunu iddia edip psikanalizi psikolojiden ayrı yeni bir bilim olarak ilan etse de, bilim çevreleri psikanalizi bilimsel kıstaslar (ampirik veri eksikliği) açısından yetersiz bulup ona sürekli şüpheyle bakar.

Psikanalize bu anlamada en sert ve en yaygın bilinen eleştiri unlu bilim felsefecisi Karl Popper tarafından yöneltilmiştir. Karl Popper, çürütülebilir (*falsifiable*) bir teori özelliği taşımadığından dolayı psikanalizin bir "bilim" olamayacağını iddia eder. Popper'a göre "psikanalizin sözümleri ona tahminleri gözlemlenebilir (*overt*) davranışların değil örtülü (*hidden*) psikolojik durumların tahminidir. İşte bundan dolayıdır ki bu tahminler (*predictions*) test edilemez"¹⁴ Popper, psikanalizin hemen hemen herkesin, hayatının bir noktasında yaşamış olabileceği bir travmadan dolayı belli bir dereceye kadar nevrotik olduğunu öngördüğünü hatırlatarak, bilimsel olarak böyle bir durumu test etmenin imkânsız olduğunu savunur.¹⁵ Karl Popper, dolayısıyla, psikanalizin çürütülebilir olmadığından dolayı bilimsel olmadığını iddia ederken H. J. Eysenck¹⁶,

13 Sigmund Freud, "The Unconscious", *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume 14, Northon and Company, New York, 2000.

14 Karl Popper, "Predicting Overt Behavior versus Predicting Hidden States," *Behavioral and Brain Sciences*, v. 9, 1986, 254-255.

15 Popper, 1986, p. 255

16 Hans . J. Eysenck, *Fact and Fiction in Psychology*, Penguin Books, Baltimore, 1965.

Ernest Nagel¹⁷ ve Adolf Grunbaum¹⁸ gibi Freud karşıtlığıyla ün yapan diğer kritikler ise tam tersine psikanalizin çürütülebildiğini ve dolayısıyla bilimsel bir kuram olduğunu kabul ederler. Ama bu eleştirilenlere göre ise psikanalizin yeterli deneye dayalı delillere sahip olmayıp bilimsel olarak çürütülebildiği için zayıf bir kuram olup geçerliliğini ve inandırıcılığını kaybetmiştir.¹⁹

Tabii ki bu eleştiriler yanıtız kalmamıştır. Örneğin, Harvard Üniversitesinden Drew Westen gibi bazı bilim adamları, Karl Popper ve diğer kritiklere hak vermekle beraber bilinçdışı zihinsel, duygusal ve motivasyonsal süreçlerin varlığı; çocukluk döneminin kişilik üzerine olan etkisi; ve gelişim evreleri gibi Freud'a ait bazı temel görüşlerin ampirik verilerle ispatlanabildiğini²⁰ ve dolayısıyla Freud geleneğinin psikoloji biliminde varlığını hala koruduğunu iddia ederek psikanalizi savunur.²¹ Yine Edelson,²² Luborsky²³, Miller, Fisher, ve Greenberg gibi araştırmacılar yaptıkları ampirik çalışmalarla psikanaliz kuramının bir kısım tezlerini bilimsel olarak test edebildiklerini ve elde ettikleri sonuçların da genellikle bu tezleri kısmen desteklediğini ileri sürmektedir. Örneğin Freud'un ileri sürdüğü bastırma, reddetme, sublimasyon, ve kaydırma gibi çeşitli bilinçdışı dinamiklerle,²⁴ oral ve anla kişilik tiyolojileri, eşcinselliğin aile dinamiği, rüyaların ruhsal gerginliği dengeleyici fonksiyonu gibi görüşler ampirik olarak tespit edildiği savunması yapılmaktadır.²⁵

17 Ernest Nagel, "Methodological issues in psychoanalytic theory," in *Psychoanalysis, Scientific Method and Philosophy*, ed. Sidney Hook, Grove Press, New York, 1960, 38-56.

18 Adolf Grunbaum, *The Foundation of Psychoanalysis*, University of California Press, Berkley 1984.

19 Hans J. Eysenck, *Decline and Fall of the Freudian Empire*, Viking, 1985, p. 236; Adolf Grunbaum, "Précis of The Foundations of Psychoanalysis: A Philosophical Critique with Commentary," *Behavioral and Brain Sciences*, 9, 1986, 217-84.

20 Henry E. Adams, Lester W. Wright, Jr., and Bethany A. Lohr, "Is Homophobia Associated with Homosexual Arousal?" *Journal of Abnormal Psychology*, 105, 1996, 440-445

21 Drew Westen, "The Scientific Legacy of Sigmund Freud: Toward a Psychodynamically Informed Psychological Science" *Psychological Bulletin*, 124, 1998, 333-371.

22 Bkz. Marshall Edelson, *Hypothesis and Evidence in Psychoanalysis*, University of Chicago Press, Chicago, 1984.

23 Bkz. Lester Luborsky, "Evidence to Lessen Professor Grunbaum's concern about Freud's clinical inference method," *Behavioral and Brain Sciences*, 9, 1986, 247-9.

24 Bkz. Paul Kline, *Fact and Fantasy in Freudian Theory*, Merthuen, London, 1972, 151-2003; Seymour Fisher and Roger Greenberg, *The Scientific Credibility of Freud's Theories and Therapy*, Columbia University Press, New York, 1985, 255-270; Brian A. Farrel, *The standing of psychoanalysis*, Oxford University Press, Oxford 1981, 162-164.

25 Bkz. Fisher and Greenberg, 1985; Richard Friedman, *Male Homosexuality*, Yale University Press, New Haven, 1988.

Kısaca bu tartışmalar bize Freud'un ileri sürdüğü bazı düşüncelerin bugün ömrünü doldurduğu ve ya o zamanki hakim kültürle alakalı olduğu ya da en azından artık tartışılır bir konumda olduğu; ama bazı tezlerinin ise bunlardan bağımsız olarak hala geçerli olduğu entellektüel çevrelerce kabul gören yaygın bir kanaat olduğunu göstermektedir. Ama, entellektüel dünyanın-ki buna Freud'u eleştirenler dahildir²⁶ -ayni şekilde kani olduğu başka bir husus ta, psikanalizin, deneye dayalı veriler açısından zayıf olsa da teorik açıdan bazı güçlü yönlerinin olduğu gerçeğidir.²⁷ Mesela, bilim felsefecilerine göre bir teoriyi güçlü yapan önemli kriterlerden biri o teorinin yeni düşünce ve kuramlara kaynak olma potansiyelidir. Psikoloji tarihi psikanalizin bu anlamda çok zengin bir kuram olduğunu gösteriyor. Örneğin, ilhamını Freud'dan alan C.G. Jung, Adler, H.S. Sullivan, Heinz Kohut, Erik Erikson, Eric Fromm, Ronald Fairbairn ve Donald Winnicott gibi bir çok — sonradan neo-Freudian diye adlandırılan- psikolog, onun çeşitli düşüncelerini genişletip revize ederek psikolojide yeni açılımlar yapmışlardır.

Yine iyi bir teorinin başka bir özelliği de ne kadar kuşatıcı olup olmadığı veya başka alanlara da uygulanabilirlik vasfını taşımasıyla alakalıdır. Bugün psikanaliz kuramının, diğer psikoloji kuramlarından farklı olarak, en sağlam yönü bu özelliği olup, bu makalenin konusunu da teşkil etmektedir. Birçok uzman, psikanalizin psikoloji dışında edebiyat, sanat, din ve antropoloji gibi alanlarda bir açıklama ve anlama metodu olarak kullanılabileceği konusunda hemfikirdir. Örneğin dini metinler, ritüeller ve semboller, Shakesper'in karakteri "Hamlet" ya da bir ressamın tablosu psikanaliz prensipleriyle açıklanıp yorumlanabilmektedir.²⁸ Kıta Avrupa'sının önde gelen filozoflarından Paul Ricoeur ve Jurgen Habermas yukarıda kısaca değinilen bilimsel geçerlilik ve tutarlılık eleştirilerine karşı psikanalizin bu *hermenötik* boyutunu dikkate alarak onun derinlemesine bir *yorumlama* süreci olarak klinik bir teşebbüs olduğunu, ve bundan dolayı, bir yorumlama sanatı olarak psikanalizin geçerliliğini gösteren

26 Bkz, Arthur Fine and Mickey Forbes, "Grünbaum on Freud: Three Grounds for Dissent," *Behavioral and Brain Sciences*, 9,1986, 237-238; Jim Hopkins, "Epistemology and Depth Psychology: Critical Notes on The Foundations of Psychoanalysis," in P. Clark & C. Wright (eds.), *Mind, Psychoanalysis and Science*, Blackwell, Oxford, 1988; Richard Wollheim, "Desire, Belief, and Professor Grünbaum's Freud," in *The Mind and Its Depths*, Harvard University Press, Cambridge, 1993; David Sachs, "In Fairness to Freud," reprinted in J. Neu (ed.), *The Cambridge Companion to Freud*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

27 Richard Wollheim, "Desire, Belief and Professor Grünbaum's Freud," in *The Mind and Its Depths*, Harvard University Press, Cambridge 1993.

28 Farrell, *The Standing*. 1981, 195.

kriterin ampirik deneylerden ziyade, narratif tutarlılık (*narrative coherence*) ve narratif anlaşılabilirlik (*narrative intelligibility*) olduğunu savunurlar.²⁹ Freud ve psikanalizin, özellikle Paul Ricoeur tarafından, bu şekilde yeniden yorumlamasından sonra Batı'da psikanaliz artık hermenötik literatürün önemli öğelerinden biri haline gelerek sık sık birlikte anılmaktadırlar.³⁰

III. Psikanaliz ve Hermenötik

Yunanca "*hermeneuein*" kelimesinden türemiş olan hermenötik kavramı "yorumlama" anlamına gelir. Eflatun' un bazı diyaloglarında geçen bu terim spesifik olarak batıda 17. yüzyıldan itibaren kutsal (*Biblical*) metinleri yorumlayıp, tefsir ve tevil (*exegesis*) etme ilmi için kullanılan bir isimdir.³¹ Friedrich Schleiermacher ve Wilhelm Dilthey'in açıklamaları ile özündeki dini içeriği aşarak felsefi bir zemine kayan hermenötik, Alman filozofu Martin Heidegger ve öğrencileri Hans-Georg Gadamer ve Jurgen Habermas'ın katkılarıyla modern felsefede ontolojik ve epistemolojik bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu geleneğe göre hermenötik var-oluşsal bir ödev olup kendimizi ve dünyamızı anlama gayretidir.

Bugün ki bağlamda değerlendirdiğimizde hermenötik literatürde, arasında hissedilir bir gerginlik olan, iki farklı hermenötik tavır kendini göstermektedir: Bunlardan ilki Hans-Georg Gadamer'in "anlamak" odaklı gelenek ve inanç vurgulu hermenötiği, ikincisi de birinciye tepki olarak ortaya çıkan Jurgen Habermas'ın "açıklamak" odaklı, eleştiri vurgulu hermenötiğidir. Fransız ilahiyatçı Paul Ricoeur bu iki ekole ek olarak, sözlü ya da yazılı geleneğe şüpheyle yaklaşan adına "kuşku hermenötiği" dediği üçüncü bir hermenötik tavidan bahsetmektedir. Öne göre söz, metin ya da sembollere 'semptom' gibi yaklaşan ve yüzeysel ifadenin altındaki otantik anlam boyutunu ifşa etmeye çalışan Sigmund Freud, çalışmalarını 'kuşku hermenötiği' olarak değerlendirebileceğimiz 20.yüz yılın üç ustasından (diğer iki üstadı Karl Marx ve Friedrich Nietzsche'dir) biridir.³²

29 Bkz. Jurgen Habermas, *Knowledge and Human Interest*, Beacon Press, Boston, 1971, 252-273; Paul Ricoeur, *Hermeneutics and Human Sciences*, Ed. And Trans. John B. Thompson, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

30 Carlo Strenger, "Between Hermeneutics and Science: An Essay on the Epistemology of Psychoanalysis," *Psychological Issues*, Vol..59, 1991, 121-234

31 Philips James, "Key Concepts: Hermeneutics," *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, Volume 3, Number 1, March 1996, 61-69.

32 Paul Ricoeur, *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*, Yale University Press, New Haven, 1970.

Paul Ricoeur 1970 yılında yayınladığı *Freud and Philosophy* (Freud ve Felsefe) adlı eserinde psikanalizin bu hermenötik özelliğini derinlemesine irdeler;

Benim problemim Freud'cu söylemin doku veya yapısıyla alakalıdır. Evvela, bu bir epistemolojik problemdir: psikanalizde yorum nedir, ve insanoğlunun geliştirdiği işaret ve sembollerin yorumu bilinçdışı (içgüdüler) açıklamasıyla nasıl alakalandırılmaktadır? İkinci olarak, bu bir reflektif felsefe sorunudur: bu yorumdan hangi yeni ben-anlayışı doğmaktadır ve bu yeni "ben-anlayışına" ulasan "ben" nedir? Üçüncü olarak, bu bir diyalektik problemidir: Freud'un kültür yorumu diğerlerini dışlıyor mu? Eğer dışlamıyorsa, eklektizme düşmeden diğer yorumlarla koordine yapma kuralı nedir?³³

Ricoeur kendine has okumasıyla psikanalizin bir fizik, fizyoloji yada biyoloji teorisi değil, psikolojik sürecin dil yoluyla yorumlandığı bir terapi sekli olup *anlama* vakf olma psikolojisi olduğunu savunur. Başka bir ifadeyle, ona göre, psikanaliz bir psikolojik hermenötiktir.³⁴ Çünkü, bir teori olarak psikanalizin en temel özelliği yorumlama ve anlam çıkarmadır. Bir terapi yöntemi olarak ta psikanalizin en önemli hedefi kişinin kendini anlamasına yardımcı olabilmektir. Bu iki özelliğe ek olarak, Freud'un "bilinçdışı" kavramı ciddi anlamada epistemolojik iddialar içermektedir. Daha net bir ifadeyle söyleyecek olursak, anlamı bilinçte değil de *bilinçdışında* arayan Freud, (Marx ve Nietzsche gibi) Hegel'in "Kesin Bilgi" düşüncesine kafa tutarak *bilincin* sahte bir bilinç olduğu ya da bastırılmış psikolojik enerjinin kılık değiştirmiş formu olduğunu iddia eder. Bütün bunları yan yana koyduğumuzda, psikanaliz, radikal epistemolojik göndermeleriyle, gerek yorumlama sanatı, gerekse terapi tekniği olarak iddialı bir hermenötik özelliğe sahiptir.

A. Psikanalizin Hermenötik Değeri

Psikanalizin bu hermenötik değerini tam anlamıyla takdir etmek için pozitif bilimlerle beşeri ilimler arasındaki ilişkiye kısaca bir göz atmak gerekir. Yüzyılı aşkın bir süredir pozitif bilimler ile beşeri bilimler arasında en uygun epistemolojinin ne olduğu konusunda bir tartışma söz konusudur. Bir gurup, bir fenomeni yorumlamanın en uygun yönteminin pozitivist ve metodolojik eksenli bilimsel 'açıklama' olduğunu iler sürerken, Beşeri

33 Ricoeur, *Freud and Philosophy*., 1970, xii

34 Ricoeur, *Freud and Philosophy*, 76.

bilimler dediğimiz karşıt gurup bilimsel açıklamanın belli bir noktaya kadar mümkün olduğunu ama gerçeğin tamamını ve insan tecrübesini açıklayamayacağını ileri sürerek epistemolojisinde ‘telos’ ve tahayyüle yer veren “anlama” teorileri ileri sürerler.³⁵

Pozitif bilimler ile Beşeri bilimler arasındaki (açıklama ya da anlama eksenli) bu tartışma, hem bilim hem de sanat olarak tanımlayabileceğimiz modern hermenötikte yukarıda da işaret edildiği gibi, Hans George Gadamer ile Jurgen Habermas’ın birbirine zıt hermenötik bakış açılarında da çok belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.

Gadamer’in ‘anlamak’ vurgulu hermenötik tavrının oldukça subjektif ve gelenekçi olduğunu dile getiren Habermas, bu tarz hermenötiğin sosyal problemleri eleştirmekten mahrum olup, duyarsız kaldığını ve hatta nihayetinde statükoyu (*status quo*) meşrulaştırdığını iddia eder. Habermas’a göre Gadamer’in ‘dil’ anlayışı ve geleneğe yaptığı vurgu hem *ideolojinin* görmezlikten gelinmesine sebep olmakta hem de gelenek şemsiyesi altında barınan dini, kültürel, ve metinsel öğelerin etkisini artırmaktadır. Böylece bilgi ile otoriteyi birleştirerek dogmatik güçlerin sorgulanmasını zorlaştırmaktadır. Habermas’a göre, toplumsal adalet ve transformasyonun gerçekleşmesi için bizim geleneğe, kültüre ve otoriteye eleştirel yaklaşan; zulüm ve baskıyı *deşifre* ederek hem ‘açıklayan’ hem de ‘izale’ eden bir yorumlama kuramına ihtiyacımız var.

İşte psikanalizin hermenötik değeri –ki bir anlamda günümüzdeki bilimsel geçerlilik tartışmasıyla da yakinen alakalıdır- Habermas ile Gadamer arasındaki bu tartışma da saklıdır. Bilimsel kriterler açısından çok sert eleştirilere tabii tutulan psikanaliz pozitif bilimlerle beşeri bilimler arasında bir yerde durarak bu konumu gereği hem bu iki bakış açısı arasında hem de Gadamer’in subjektif inanç ve gelenek vurgulu ‘anlamak’ eksenli hermenötiğiyle, Habermas’ın eleştiri vurgulu ‘açıklama’ eksenli hermenötiği arasında köprü vazifesi görmektedir. Çünkü psikanaliz hem Gadamer’in hassasiyetlerini hem de Habermas’ın Gadamer’da eksik gördüğü unsurları içermektedir. Şöyle ki, Bir terapi yöntemi olarak ortaya çıkan psikanaliz öncelikle “dinlemeyi” (*critical openness*) ama aynı zamanda dinlenen şeylere “şüpheyle” yaklaşımı ve onların arkasındaki gizli anlamları “deşifre” etmeyi, ve nihayetinde tedaviyi (transformasyon) amaçlar.

35 Roy J. Howard, *Three Faces of Hermeneutics*, University of California Press, Los Angeles, 1982.

Bireyden topluma kadar bütün kültürel öğelere (dil ,sembol, mit, gelenek, din, yazılı ve sözlü metin) aynı yöntemle yaklaşan psikanaliz yöntemi, yorumlanacak fenomeni ya da metni bir terapistten beklenen şartsız pozitif kabul hassasiyetinde ele alarak bünyesinde Gadamer'in *critical openness* dediği inanç tavrını barındırır, 'anlamaya' çalışır. Ama psikanaliz anlamaya çalışırken tıpkı 'semptomlara' yaklaşıldığı gibi metnin ya da sembollerin de tahrif edilebileceğini dikkate alarak Habermas'ın altını çizdiği 'kuşkuyla' yaklaşır. En önemlisi, psikanaliz metni deşifre etmekle ya da maskesini düşürmekle (*deconstruction*) kalmaz, otantik anlamını restore etmeye çalışır. Dini bir metni bu şekilde (inanç+şüphe) ele almak ta hem sembolik anlamı rafine edip zenginleştirir, hem de mutlaklaştırma, literalizm ve putlaştırma gibi fundamentalist eğilimleri önler³⁶.

IV. Sonuç ve Bazı Öneriler

Sonuç olarak, psikanaliz bugün bilimsel açıdan tartışmalı bir kuram olsa da, insan doğasını tahlil eden, özellikle insanın irrasyonel boyutunu aydınlatan mühim bir teoridir. Birtakım bilimsel ve oldukça dar çerçeveli metodolojik standartlara uymadığı ya da verilerinin çoğunun klinik ortamda gözlenen anlam ve güdülere işaret ettiği için onu görmezlikten gelemeyiz. Paul Ricoeur ve Jurgen Habermas gibi önemli düşünürlerin de altını çizdiği gibi, psikanaliz sadece bir terapi metodu olmayıp aynı zamanda böyle bir süreçten ortaya çıkan, görüneni analiz ederek arkasında saklı olan gerçeği deşifre etmeye çalışan etkili bir *yorumlama* sanatıdır. Böyle bir yorumlama sanatı olarak psikanaliz sosyal bilimler şemsiyesi altında yer alan bir çok disiplinin ilgi alanına girmektedir. Peki bu yeni yorumuyla psikanaliz bizim için ne anlam ifade etmektedir? Sorumuzu biraz daha spesifikleştirerek şöyle soralım: Türkiye'de din alanında çalışan akademisyenler ve teologlar için psikanalizin bu yeni yorumu ne anlam ifade etmektedir? Ve ya bizim için böyle bir yorumlama sanatının pratik değeri ne olabilir?

Kısmen kurucusu Sigmund Freud'un kimliğinden, ama daha çok onun din hakkında bilinen klasik olumsuz tavrından dolayı, Müslüman ilim adamları psikanaliz kuramına karşı mesafeli ve eleştirel bir tutum sergilemektedirler.³⁷ Hatta denebilir ki bu camiada Freud ismi ve psikanaliz

36 Paul Ricoeur, *Freud and Philosophy*, 531.

37 Bkz. Ali Kose, *Freud ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul: 2000; Kerim Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1987, 65-71.

nerdeyse sadece onun din ve cinsellik gibi iki tabu konuda ileri sürdüğü kuşkurtıcı görüşlerle özdeşleşmiştir. Bu durum hem psikanaliz kuramının gerçek kimliğini gölgelemekte hem de Müslüman ilahiyatçıların, özellikle İslam tarihi, hadis, kelim ve tefsir alanında uzmanlaşan akademisyenlerimizin, Freud'la yüzleşmesini geciktirmektedir.

Batili ilahiyatçılar yüz yılı aşkın bir süredir Charles Darwin, Karl Marx, Frederic Nietzsche ve Sigmund Freud gibi düşünürlerle yüzleşmektedir, ama bu mücadele sanılanın aksine Paul Tillich, Rudolf Bultmann, Karl Jaspers, Paul Ricoeur, Karl Barth, Reinhold Niebuhr örneklerinde görüldüğü gibi onların teolojilerini zayıflatmaktan ziyade tam aksine olgunlaşmasına sebep olmuştur. Biz de Müslüman ilahiyatçılar olarak artık Freud'un din hakkında ne dediğinden ziyade onun dine *nasıl* baktığına yoğunlaşarak psikanalizden bir *yorumlama sanatı* (hermenötik) olarak istifade edebilirsek çalışmalarımızda yeni açılımlar yakalayabiliriz. Mesela, gerek dinler tarihi gerek tefsir çalışmaları açısından psikanaliz yukarıda değindiğimiz gibi bir "kuşku hermenötüğü" olarak çok önemli bir işleve sahiptir. Şöyle ki, hem İslam dininin hem de Kuran'ın temel ve var oluşsal iddiası önceki kutsal metinlerin (Tevrat, Zebur ve İncil) tahrif edilmiş olduğu tezidir. Kuran'ın bu metinlere sergilediği ve müminlerden de sergilemesini beklediği, tavrı aslında tam bir "kuşku hermenötüğü" tavrıdır. Yani hem bir kabul ve inanış, hem de kuşkulu bir bakış içermektedir. Dolayısıyla önceki kutsal metinlerin hangi güdü ve arzularla *tahrif* (distortion) edildiğini anlamak yani mevcut tahrif edilmiş metni deşifre edip hakikatini açığa çıkarma hususunda psikanaliz mükemmel bir işlev görebilir. Aynı şey Hadis çalışmaları, özellikle *mevzu* hadis çalışmaları için de söz konusudur.

Son olarak, psikanalizin etkili olacağı bir başka alan da Kelam disiplindir. Daha önce de vurguladığımız gibi, insanın rasyonel değil de irrasyonel yönüne ışık tutan psikanaliz, 'nefis', 'irade' ve 'kötülük problemi' gibi kelami ve ahlaki konuların çalışılmasında da orijinal açılımlara sebep olabilir. Çünkü bu hususlar bu zaman kadar hep insanın rasyonelliğinden hareketle ele alınmaktadır. Halbuki psikanaliz çok ikna edici bir şekilde insan düşünce ve davranışlarında irrasyonel (bilinçdışı) faktörlerin etkin olduğunu iddia etmektedir. Bu bilinçdışı gerçeği dikkate alındığında, kelami ve ahlaki mevzuların yüzü tamamen değişebilir.

